

Pojem, předmět a úkoly kriminologie

§ 1 Pojem a předmět kriminologie

Pojem „kriminologie“ je latinsko-řeckého původu. Jde o složeninu vzniklou z latinského slova „*crimen*“ (zločin) a řeckého slova „*logos*“ (zde ve smyslu věda, nauka, učení). Mohli bychom tedy definovat **kriminologii jako nauku o kriminalitě (zločinnosti)**. Abychom se mohli blíže zabývat předmětem kriminologie, je třeba objasnit klíčový pojem „**kriminalita**“ neboli „**zločinnost**“.

Udává se, že pojem „kriminologie“ poprvé použil francouzský antropolog **Paul Topinard** v roce 1879. V roce 1885 byla vydána právníkem **Raffaelem Garofalem** kniha s názvem *Criminologia*.¹ Hned v první části knihy nazvané „Zločin“ se tímto pojmem zabývá. Už tehdy si tento italský myslitel byl vědom toho, že definice zločinu nemusí být jednoznačná. Upozorňuje, že **z právního hlediska má toto slovo jiný obsah než z hlediska sociologického**. Podle něj je nutné rozlišovat mezi přirozeným zločinem a legální definicí zločinu. Přirozeným zločinem – *crimen naturale* – je takový čin, u něhož konvence nehraje žádnou roli. Je ze své povahy za zločin považován v každé lidské společnosti nezávisle na okolnostech a potřebách v konkrétní době a na určitém místě nebo specifických zájmech zákonodárce (*delicta mala per se*), jako např. vražda, znásilnění či loupež. Naproti tomu jsou pak jednání, která jsou prohlášena trestnými činy (a tedy i zakázána) pouze v určité době nebo jen v některých kulturách (*delicta mere prohibita*). Vedle termínu „zločin“ věnoval Garofalo pozornost též zločinci a obecně i trestání.

I dnes lze rozlišovat mezi **juristickým (legálním) a sociologickým pojetím kriminality**. Předností juristického pojetí je jeho určitost. Zločinem se

¹ GAROFALO, R. *Criminologia*. Roma–Torino–Firenze: Fratelli Bocca, 1885.

podle tohoto pojetí rozumí pouze to, co za zločin (ve smyslu trestného činu) prohlásí zákonodárce. Pojem zločinnosti (kriminality) se pak kryje s obsahem zvláštní části trestního zákoníku, neboť ji tvoří jen trestné činy v tomto kodexu vyjmenované. Sociologické pojetí kriminality znamená hledání vlastního pojmu zločinu, vesměs zaměřeného na sociálně patologické jevy, i když nejsou regulovány trestním právem. Zde vidíme určité nebezpečí bezbřehosti sociologického pojetí. Proto je třeba vymezit jeho hranice určitým vztahem k legálnímu vymezení kriminality. Zpravidla jsou zkoumány sociálně patologické jevy, které s trestnou činností souvisí a mají též často charakter jedné z příčin trestného činu (např. alkoholismus, abusus omamných a psychotropních látek, prostituce, extremismus apod.). Sociologický přístup k pojmu kriminality umožňuje kritický pohled na platné právo. Sociologicky zaměřená kriminologie poskytuje poznatky pro úvahy o kriminalizaci či dekriminizaci určitých společenských vztahů. Důležitá je též pro pochopení důvodů, které k trestnému činu vedou. Výchozím bodem kriminologického bádání by mělo být legální pojetí kriminality a korektivem jeho sociologické vnímání.

Už v období před vydáním Garofalovy monografie *Criminologia* se některým aspektům zločinnosti věnovali i další myslitelé jako jednotlivci. Z nich za zmínku stojí především **Cesaro Beccaria**, který v roce 1764 vydal studii *O zločinech a trestech*,² jež byla ostrou kritikou tehdejšího trestního zákonodárství a soudnictví. Často se též poukazuje na práci Angličana **Johna Howarda** *Stav věznic v Anglii a Walesu* (1777),³ jež je kritickou studií věznic, které navštívil během svých studijních cest. Sám pak navrhl jejich reformu. V 19. století vznikají nejen první kriminální statistiky, ale i první analýzy těchto statistik, zejména ve Francii a v Belgii (A.-M. Guerry, A. Quetelet).⁴ Ve všech těchto směrech lze shledávat počátky budoucí kriminologie a kriminologického myšlení.

Kriminologie jako samostatná věda vzniká v druhé polovině 19. století v souvislosti s **italskou pozitivistickou antropologickou školou** (Cesare Lombroso a jeho žáci Raffaele Garofalo a Enrico Ferri), která byla již skutečně školou kriminologickou.

V souvislosti s historicko-společenským vývojem dochází k rozšíření předmětu zkoumání a tím i pojmovému vymezení kriminologie. Zločin je chápán

² Viz např. BECCARIA, C. *O zločinech a trestech*. Praha: Bursík a Kohout, 1893.

³ HOWARD, J. *The State of the Prisons in England and Wales*. Warrington: William Eyres, 1777.

⁴ GUERRY, A.-M. *Essai sur la statistique morale de la France*. Paris: Crochard, 1833. QUETELET, A. *Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou Essai de physique sociale*. Paris: Bachelier, 1835.

jako narušení společenského vztahu a je nutné jej zkoumat v souvislosti s tímto narušením. Proto **předmětem kriminologie je nejen zločin jako takový, ale též jeho pachatel a oběť, stejně jako příčiny, které k zločinu vedly.** Je třeba si klást otázky nejen po charakteristice pachatele, ale i oběti trestného činu. Tzv. **klinická kriminologie** se zaměřuje na pachatele – jednotlivce, zabývá se především jeho charakteristikami. Problematice oběti trestného činu se věnuje relativně samostatná část kriminologie – **viktimologie** (nauka o oběti). Už R. Garofalo, ale i další předchůdci kriminologie věděli, že je žádoucí se zabývat také způsoby, jak kriminalitu omezit, jak ji kontrolovat, ať již formou represe, nebo prevence (profylaxe). Rovněž **kontrola kriminality** je tedy předmětem kriminologie. Do této oblasti je třeba začlenit i nauku nazývanou **penologie**, která zkoumá trestní sankce, jejich výkon a jejich účinky.

V posledních desetiletích se kriminologické výzkumy zaměřují také na **zkoumání účinnosti a organizace trestní spravedlnosti**, což potvrdil v roce 1988 10. kongres Mezinárodní kriminologické společnosti.

Jestliže je nesnadné vymezit jednoznačně předmět zkoumání kriminologie, tím spíše je obtížné vymezit přesně pojem kriminologie. Nejednotnost vymezení pojmu kriminologie je zřejmá i z českých a zahraničních učebnic. Pro účely této učebnice se při vědomí značného zjednodušení přidržíme vymezení kriminologie jako **vědy o kriminalitě (zločinnosti), o jejích pachatelích a obětech a o její kontrole.**

§ 2 Základní přístupy k poznávání kriminality

Pro poznávání kriminality se dále přidržíme dvou základních přístupů jejího zkoumání:

- a) **Fenomenologický (morfologický) přístup** – tj. popis kriminality, resp. jednotlivých druhů kriminality, pomocí popisu stavu, struktury a dynamiky kriminality, kdy základem popisu je analýza dat získaných především z kriminálních statistik, ale i z jiných zdrojů (např. z viktimizačních výzkumů, zejména jde-li o zjištění latentní části kriminality).
- b) **Etiologický přístup** – tj. zkoumání příčin kriminality, resp. jednotlivých druhů kriminality, za účelem vysvětlení její geneze, neboť jedině tak lze přikročit k efektivní kontrole kriminality.

Teprve po poznání kriminality lze přistoupit k její kontrole tak, aby byla efektivní. **Kontrolou kriminality** zde rozumíme úsilí státu i společnosti

o udržení kriminality v určitých přijatelných mezích nebo o její omezování. Kontrola kriminality se uskutečňuje prostřednictvím **represivních** (trestnou činnost potlačujících) či **preventivních** (trestné činnosti předcházejících) **strategií**. Represivní strategie se uskutečňují hlavně v rámci **trestněprávní kontroly kriminality**, kterou aplikují orgány činné v trestním řízení a vězeňská služba. Proto se též označuje za formální kontrolu kriminality. Preventivní strategie se uskutečňují hlavně v rámci **kriminální prevence** (kriminální **profylaxe**), kterou provádí zejména rodina, škola, média, spolky a veřejnost. Jde o tzv. neformální kontrolu kriminality.

§ 3 Charakteristika kriminologie jako vědního oboru

Kriminologie je samostatná společenskovědní disciplína. Její samostatnost je dána specifickým předmětem zkoumání, kterým je kriminalita. Kriminalita jako sociálně patologický fenomén má aspekty společenské i osobnostní, sociologické, psychologické, psychiatrické, pedagogické, trestněprávní a jiné, a proto je kriminologie naukou na pomezí několika vědních disciplín, **naukou multidisciplinární**. Není však pouhým konglomerátem výsečí různých vědních oborů, může být popsána a interpretována pouze multidisciplinárním úsilím odborníků z celé řady vědních oborů. Při kriminologickém výzkumu se používá metod sociologických, psychologických, matematických a jiných. Tyto nejsou aplikovány nezávisle, ale musí být podstatně modifikovány a zpracovány právě s ohledem na specifickou povahu předmětu zkoumání, jakým je kriminalita. Zdá se tedy, že nepostačuje multidisciplinární přístup, ale je třeba multidisciplinárně získané poznatky zpracovat **interdisciplinárně**.

Kriminologie je věda **empirická**. Základem poznání kriminality je kriminologický výzkum, jehož poznatky musí být přezkoumatelné. Kriminalita je reálný (existující) jev, který se kriminologie v první fázi snaží popsat. Tím se liší od trestněprávní nauky a trestní politiky, které jako normativní vědy zkoumají, co v oblasti kriminality být má, jaké normy by tu měly platit či platí, jak je vyložit. To však neznamená, že by kriminologie neměla svou teoretickou část. Výstižně to popisuje Kaiser,⁵ který považuje za východisko a cíl kriminologického výzkumu prověrku kriminologických teorií. Výzkum člení do 3 fází, v teoretické fázi se z teorie odvodí hypotézy či hypotéza (např. že

⁵ KAISER, G. *Kriminologie*. 3. vyd. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1996.

uvěznění pachatele zvyšuje riziko jeho recidivy), v empirické fázi se v daném směru zjišťují empirické poznatky a ve třetí fázi se zjištěná data porovnají s hypotézou.

Kriminologie se může orientovat na **základní výzkum** a na **aplikovanou (praktickou) kriminologii**, u které jde o aplikaci poznatků kriminologické vědy v praxi. Příkladem může být tzv. **policejní kriminologie**.

§ 4 Vztah k jiným vědám

Kriminologie má nejbližší k těm vědám, které se také zabývají kriminalitou, a proto je můžeme zahrnout pod zastřešující termín „**kriminální vědy**“. Sem patří nauka trestního práva, kriminalistika a kriminální politika.

Trestněprávní nauka se zabývá trestním právem hmotným i procesním především z hlediska právnědogmatického, používá při svém zkoumání juristických metod, patří mezi normativní vědy. Kriminologie zkoumá trestný čin a kriminalitu jako reálně existující fenomén, aplikuje při svém zkoumání metody empirických věd a je vedena úsilím o poznání pravdy. Jejich vzájemný vztah lze vyjádřit tak, že „trestní právo bez kriminologie je slepé, kriminologie bez trestního práva je bezbřehá“.⁶ Kriminologie je pro trestní právníky reflexí společenské reality a může svými poznatky významně přispět při legislativních reformách.

Kriminalistika vypracovává efektivní metody odhalování a vyšetřování trestné činnosti a zpracovává i efektivní metody kriminalistické prevence. Její přínos ke zdokonalování trestněprávní kontroly kriminality záleží hlavně v tom, že zvyšuje pravděpodobnost rychlého a účinného trestního postihu.⁷ Značné možnosti spolupráce obou disciplín záleží zejména v tom, že na jedné straně kriminalistika přejímá množství kriminologických poznatků pro vypracování kriminalistických metod a na druhé straně kriminologie využívá množství poznatků zjištěných v průběhu vyšetřování trestných činů (např. poznatky o kriminogenních faktorech).

Kriminální politika je součástí celkové politiky, která se zabývá kriminalitou jako politickým problémem a je orientována na systém sociální kontroly kriminality a jeho rozvíjení. Kriminologie dodává kriminální politice

⁶ JESCHECK, H.-H., WEIGEND, T. *Lehrbuch des Strafrechts*. Allgemeiner Teil. 5. vyd. Berlin: Duncker & Humblot, 1996, s. 41.

⁷ Viz MUSIL, J. a kol. *Úvod do kriminalistiky*. Praha: Policejní akademie ČR, 1994, zvl. s. 27 a 93.

výzkumem získané a ověřené kriminologické poznatky. Kriminální politika tyto poznatky hodnotí, klasifikuje a doplňuje o zdroje pragmatické povahy. Nejvýznamnějším úkolem trestní politiky je reforma trestního práva, tedy procesy, jako je kriminalizace nebo dekriminlizace, nastavení sankčního systému apod.

S kriminologií souvisí i **další vědní obory**, zejména forenzní disciplíny jako forenzní psychologie, soudní psychiatrie, soudní lékařství, soudní inženýrství apod. Jejich vztah souvisí s multidisciplinárním charakterem kriminologie. Tyto obory poskytují pro kriminologii celou řadu využitelných poznatků.

§ 5 Institucionalizace kriminologie v mezinárodním měřítku

Kriminalita jako masový jev existuje všude na světě. Proto je i úsilí kriminologů zaměřeno na výměnu zkušeností a mezinárodní spolupráci. Konečně existuje i tzv. **srovnávací kriminologie**, která se zabývá komparací kriminality i její kontroly v mezinárodním měřítku a v různých zemích.

Kriminologii je věnovaná pozornost také ze strany **Organizace spojených národů**. V jejím rámci působí Komise pro prevenci kriminality a trestní justici (*Commission on Crime Prevention and Criminal Justice*), jejíž počátky sahají do roku 1950. Tato komise především připravuje a organizuje kongresy OSN o prevenci zločinnosti a zacházení s pachateli, konané s pětiletou periodicitou. Kromě nich je ovšem organizována řada jiných, tematicky úžeji zaměřených mezinárodních seminářů a dalších akcí. Komise prosazuje standardy a normy OSN v oblasti trestní justice i preventivní programy (např. Standardní minimální pravidla pro opatření nespojená s odnětím svobody – tzv. Tokijská pravidla). Vedle komise působí v rámci OSN také Mezinárodní institut OSN pro výzkum kriminality a trestní justice (UNICRI), regionální instituty OSN vytvořené pro oblast Afriky (UNAFRI), Asie a Dálného východu (UNAFEI), Latinské Ameriky (ILANUD) a Evropy (HEUNI). V jednotlivých státech působí v rámci sítě OSN tzv. národní korespondenti pro oblast prevence kriminality a trestní justice, jejichž úkolem je především napomáhat v prosazování programu OSN v této oblasti. V roce 1991 byla vytvořena Mezinárodní vědecká a odborná poradní rada (ISPAC).

Mezi nejvýznamnější **nevládní mezinárodní organizace** patří Mezinárodní kriminologická společnost (SIC) se sídlem v Paříži, Evropská

kriminologická společnost (ESC) se sídlem v Lausanne, Mezinárodní společnost sociální ochrany (ISSD) sídlící v Miláně a Mezinárodní společnost pro trestní právo (AIDP) sídlící v Paříži. Tyto společnosti pořádají vědecké kongresy. Rozsáhlou činnost vyvíjí Světová viktimologická společnost (*World Society of Victimology*), založená v roce 1979. Svým významem překročily hranice své země i německá Nová kriminologická společnost, založená v roce 1988, nebo Americká kriminologická společnost, založená v roce 1941.

V rámci **Rady Evropy** byl již v roce 1956 zřízen Evropský výbor pro trestní problematiku (CDPC) se sídlem ve Štrasburku. Výsledkem jeho činnosti je přijetí celé řady dokumentů (konvencí, protokolů, rezolucí a doporučení) z oblasti trestního práva a kriminologie (včetně penologie, např. Evropských vězeňských pravidel). Podpora rozvoje kriminologického výzkumu, jehož výsledky jsou jednoznačně považovány za východisko kriminální politiky, je svěřena Kriminologické vědecké radě Evropského výboru pro otázky kriminality zřízené již v roce 1963. Tato rada organizuje kriminologické výzkumné konference a kriminologická kolokvia k významným tématům.

Kriminologie se začala vyučovat v 90. letech 19. století na univerzitách v Itálii, Německu, Rakousku a Francii. Rozdílný byl vývoj v anglosaských zemích, kde je kriminologie vyučována na školách s důrazem na sociologické studium. Z nich je snad nejznámější Cambridžský kriminologický institut (*Cambridge Institute of Criminology*) v Anglii, který byl založen v roce 1959. V zemích kontinentální Evropy možnost samostatného vysokoškolského kriminologického studia téměř neexistuje. Základní kriminologické vzdělání je možné získat nejčastěji vysokoškolským studiem práva, sociologie, psychologie či pedagogiky s následující postgraduální specializací na kriminologii nebo na některý z jejích oborů (např. na penologii). Jako jeden z předmětů je kriminologie v zemích kontinentální Evropy přednášena hlavně na právnických fakultách. Například v SRN v 80. letech bylo 60 % kriminologické výuky soustředěno na právnických fakultách, 17 % na sociologických a 6 % na lékařských oborech a zbytek v jiných institucích. Přibližně 10 % studentů německých právnických fakult se rozhoduje pro trestněprávní specializaci s kriminologií.⁸

⁸ KAISER, G. *Kriminologie*. 3. vyd. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1996, s. 98 a 103. K otázkám kriminologické výuky viz dále EISENBERG, U. *Kriminologie*. 3. vyd. Köln–Berlin–Bonn–München: Carl Heymanns Verlag, 1990, s. 22 an.

§ 6 Institucionalizace kriminologie v České republice

Na přelomu 19. a 20. století bylo kriminologické myšlení rozvíjeno i v českém prostředí, a to především **na univerzitní půdě** a zejména trestněprávními odborníky (August Miříčka na Univerzitě Karlově, Jaroslav Kallab na Univerzitě Masarykově).⁹

Byla to také **Právnická fakulta Univerzity Karlovy**, v jejímž rámci vznikl v roce 1926 **Kriminologický ústav**. Obdobná pracoviště vznikla následně též na právnických fakultách Univerzity Komenského v Bratislavě (1927) a Univerzity Masarykovy v Brně (1928). Po druhé světové válce – opět z podnětu pražské právnické fakulty – byl zřízen vědecko-výzkumný ústav kriminalistiky, brzy přejmenovaný na **Výzkumný ústav kriminologický**, a v polovině 60. let **Kabinet pro kriminologii** jako společné pracoviště právnické fakulty Univerzity Karlovy a Ústavu státu a práva ČSAV. I když později došlo ke zrušení těchto pracovišť, výuka kriminologie nezmizela a je i v současné době na právnických fakultách studentům nabízena jako povinně volitelný či výběrový předmět. Kriminologicky orientované výzkumy se v současné době začaly rozvíjet také na jiných institucích (**katedra sociologie a katedra sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, katedra kriminologie Policejní akademie ČR** aj.).

Mimo univerzitní půdu se začátky institucionalizace kriminologie datují do roku 1960, kdy vznikl **Vědecko-výzkumný ústav kriminalistiky**, původně jako ústav tří resortů – generální prokuratury, Ministerstva spravedlnosti a Ministerstva vnitra. V jeho rámci se začaly rozvíjet i kriminologické výzkumy. Po roce 1966 došlo spolu se změnou názvu instituce na **Výzkumný ústav kriminologický** při Generální prokuratuře (VÚK) již k výlučné orientaci na kriminologický výzkum. Počátky činnosti ústavu byly spojeny s hledáním odpovědí na základní otázky teoretické i metodologické. V této době se ústav např. rozhodujícím způsobem zasloužil o zavedení systému postpenitenciární péče v Československu. V roce 1990 se Výzkumný ústav kriminologický přejmenoval na **Institut pro kriminologii a sociální prevenci**, což mělo především akcentovat prevenci jako efektivní nástroj kontroly kriminality a současně naznačit provázanost mezi kriminologií jako teoretickou i empirickou disciplínou a prevencí a trestní politikou jako jejím aplikovaným

⁹ V podrobnostech srov. DRÁPAL, J. Vývoj kriminologie na právnických fakultách v Praze v letech 1918–2018. *Česká kriminologie*. 2019, č. 1.

vyústěním. V roce 1994 přešel Institut pro kriminologii a sociální prevenci do působnosti Ministerstva spravedlnosti ČR.

Z několika nevládních organizací lze poukázat na **Českou kriminologickou společnost (ČKS)**, která byla založena v roce 2012. Jejím cílem je podporovat rozvoj kriminologie jako samostatného a svébytného vědního oboru v České republice a umožnit intenzivní spolupráci mezi odborníky, kteří se zabývají kriminalitou a dalšími sociálně patologickými jevy. Ke splnění tohoto poslání ČKS organizuje národní i mezinárodní konference, semináře, přednášky a kurzy, spolupracuje s odbornými společnostmi, institucemi a organizacemi obdobného zaměření v České republice i v zahraničí, podporuje kriminologický výzkum a šíření, publikování a popularizaci kriminologicky relevantních informací a poznatků a podporuje výuku kriminologie na středních policejních a příbuzných školách a na vyšších odborných a vysokých školách.

Kromě ČKS již po léta aktivně pracuje **sekce sociální patologie Masarykovy české sociologické společnosti**. Semináře pořádané touto sekcí slouží každoročně jako místo setkávání kriminologů s odborníky z dalších společenských vědních oborů, čímž přispívají k multidisciplinárnímu pohledu na problematiku sociálně patologických jevů.